

terveysiä LAPISTA

Nils-Aslak Valkeapää

SOULUN YLIOPISTON
KIRJASTO

Helsingissä
Kustannusosakeyhtiö Otava

1971

SISÄLLYS

Viimeinen maa	7
Arktinen kulttuuri	10
Lappi	17
Saamelainen	20
Kota	26
Suopunki	28
Lumikelkka	33
Hukka	36
Presidentti	42
Mettäherra	44
Lohi	49
Tomaatti	52
Matkailija	55
Nukketeatteri	58
Joiku	61
Miekka	64
Vapaa-aika	68
Koulu	70
Puoskari	75
Kristus	78
Rekisteröity yhdistys	80
Lantalainen	83
Äidin kieli	88
Isän maa	97
Nat Turnerin kapina:	102
Monimuotoinen ihminen	102
Muukalaisena mahdollottomassa maailmassa	112
Kannattaako kulttuuria säilyttää	120
Jälkikirjoitus	129
Anna-Liisa	141

VIIMEINEN MAA

Länsimainen kulttuuri arvioi toiset kulttuurit vertail-
len. Silloin muut kulttuurit ovat yleensä primitiivisiä,
alkukantaisia. Toisen kulttuurin piirissä asuvat kan-
sat alkukantaisia kansoja, ja näiden kansojen hengen-
tuotteet primitiivitaidetta. Niistä päivistä, jolloin län-
simainen kulttuuri tajusi maapallon pannukakun
muotoiseksi, on tosin tainnut vierähtää jo muutama
tovi; eikähän nyt kukaan voi lapsuudelleen muuta
kuin hymyllä.

Ultima thule on todella kaukainen maa. Eksoottinen
lumen, jään ja saamelaisten maa, arktisen hysterian
kotiseutu. Euroopan pakastekaappi. Siintävät tuntu-
rit, pitkä kaamea kaamos ja kesäyön satumainen
aurinko.

Ja ainakin Helsingistä sinne on kirokun pitkä matka.
Pitempi kuin Teneriffalle.

Sosiaalisesti valveutuneelle lienee hivenen tutumpi,
jos kertomus käsittelee Lappia, kaukaista kalottia,
jossa ihmiset asuvat raukoilla rajoilla, pienissä turve-
kammissa eläen kuin luonnon ihmeestä päivästä päi-
vään. Tosin ankarien olosuhteiden painamina nuo
ihmiset ovat pieniä ja kitukasvuisia, heidän silmänsä
vetistävät sameina savun sokaisemina, heidän jal-
kansa ovat riisitaudin vetäminä lenkosäärisiä, heillä
on musta, karkean kankea tukka ja punertavan tum-
ma iho, joka lian ja auringon vaikutuksesta näyttää
vieläkin tummemmalta.

Osallistuja taas tuntee alueen työttömyyden pesä-
paikkana, alueena, josta väestö muuttaa Ruotsiin
rautaa vuolemaan, etelään kotiapulaisiksi ja hantti-

miehiksi. Vaikka eihän siellä, Lapissa, voisikaan elää.

Ehkä niille voisi osoittaa jotakin armahtavaa.

Henkisesti valveutuneilta, jaloilta ihmisiltä.

Vanhoja vaatteita.

Ehkäpä rahaakin.

Kaikenvaranvakuutus omantunnon hiljentämiseksi.

'Miten niin hiljentämiseksi?'

'Lappiahan tässä autetaan. Koko ajan.'

'Tulisi halvemmaksi siirtää koko väestö etelään, olisi ainakin realiteetteja menestyksekkäälle työnteolle ja loput voisi sijoittaa vaikkapa sosiaalihuollon alaisiksi. Mehän olemme eräs maailman kehittyneimmistä valtioista. Muodostamme muiden pohjoismaiden kanssa maailman omantunnon.'

'Ajattele nyt mitä sanot! Tuolla tavallako osoitat kiitollisuuttasi.'

Ja yritän tietenkin ajatella. Mitä nyt pienillä primitiivivaivoillani kykenen.

Kas, kuinka kätevästi meidän maamme on riistetty meiltä, muutettu valtion maaksi, turistien tallattavaksi, yhteiseksi virkistysalueeksi. Ikäänkuin varmuudeksi vielä kaadetaan metsää; silloin paljaaksi hakatuilla alueilla ei ainakaan olisi muuta elämää. Tehdään patoja, jotta luonnon rytmi sekaantuisi ja saamelaiset joutuisivat näkemään, kuka se herra oikeastaan on. Tietenkin tuota omistusoikeutta on vielä osoitettava henkisesti, myymällä jalomielisesti meidän maatamme takaisin meille porotilojen muodossa. Eli siis pienimmillään primitiivivaivoilla olisi lopulta tajuttava, että maa on valtion ja saamelainen todellakin vain kiertäjä karuilla keroilla.

'Saamelaiset — sehän on kuoleva heimo.'

Tosin sitä on julistettu kuolevaksi jo hyvin kauan aikaa, ja sattuuhan sitä, ettei kuolema korjaakaan juuri sinä päivänä, jolloin maailmanlopun on julistettu tapahtuvan.

Mitä siis, vaikka he ovatkin äidinkielettömiä, isänmaattomia.

Ja tietenkin varsinaista älykkyyttä osoittaa sievästi suuta suipistaen ja pikkusormi huolellisesti suorana töröttäen minulle osoitettu kysymys: »Ettekö Te todellakaan puhu Suomea . . .»

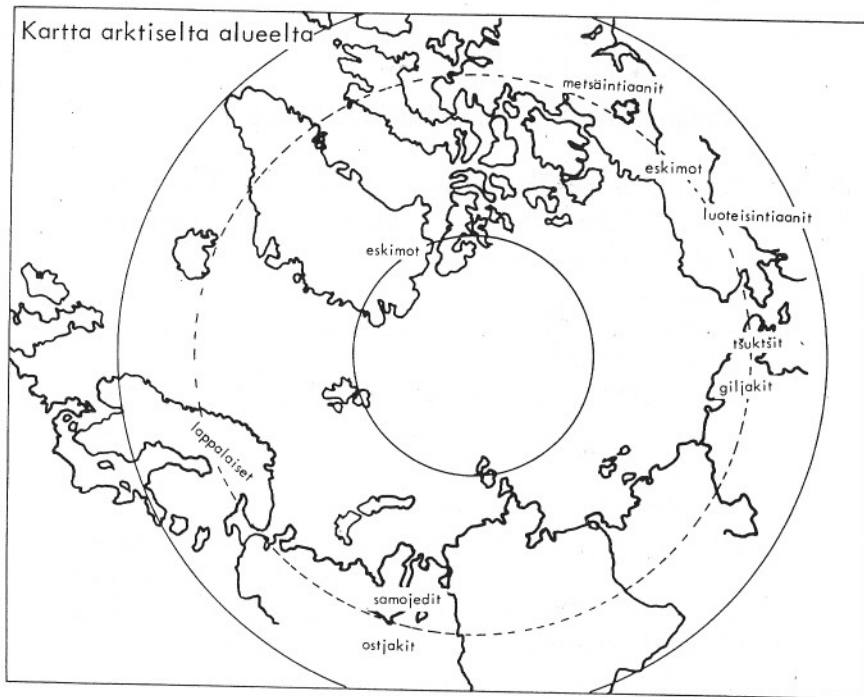
Valitettavasti osaan suomea. Vieläpä huomattavasti paremmin kuin kohtalaisen hyvinkin suomea puhuva lantalainen. Kykenen myös ajattelemaan suomeksi. Ja kirjoittamaan. Olen sitäpaitsi vaalea, melkein valkea pää. Olen opiskellutkin vähän.

Mutta ennenkaikkea osaan käyttää kohtalaisesti sivistyssanoja, ainakin niin, ettei tarvitse turhaan lausua vitun nimeä.

Pieni satun olemaan, mutta rakenteeltani olen siro ja minulla on suorat sääret. Pukeudun värikkäästi ja olen jopa seksikäs. Innostuttuani osaan myös keskustella pehmeällä, laulavalla suomen kielessäni, joten ei liene lainkaan ihme, jos sivistyneet ja älykkäät naiset haluavatkin tutustua sukupuolisiin ominaisuuksiini.

'Herranen aika, minkähänlainen sillä on . . .'

Valitettavasti vain satun kuulumaan *alkukantaiseen* kansaan, minun laulamisenikin on jonkinlaista *joi-kaamista*. Ja minä asun niin Jumalan selän takana; eihän siellä ole mitään, ei teatteria, ei oopperaa, ei edes sisävessaa.

ARKTINEN KULTTUURI

Ei maailma suinkaan loppu kartan ylälaitaan. Tietenkin tiedän, ettei kukaan sitä enää *niin* ajattele . . .

Ja ajattelee kuitenkin. Useimpien ihmisten mielissä asia on juuri niin: kartan ylälaidan — pohjoisen — takana ei ole juuri mitään, tai jos on, niin jotakin aivan eri karttalehdeltä, aivan erilaista kulttuuria, eristettyjä alueita.

Arktinen alue on kuitenkin yhtenäinen. Onhan kysymys hyvin pienestä alueesta — jos karttalehti on piirretty siten, että pohjoisnapa jää keskelle lehteä.

Tämä on alue, jonka kulttuuri on huomiota herättävän samankaltainen.

Mutta tämä alue ei ole yhtenäinen ainoastaan inhimillisen elämän ilmenemismuodoissa, sillä on melkoisen yhtenäinen eläimistö ja kasvistokin. Väinö J. Oinonen kirjassaan »Lapin yliperällä» kertoo mm. että Lapissa kasvaa kiurunan kello, jota tavataan Itä-Siperiasta, Pohjois-Amerikasta ja Grönlannista. Samat kasvupaikat ovat Lapin alppiruusulla, pohjan tähtimöllä, lapinlauhalla ja monella muulla kasvilla. Oinosen mukaan kasvien esiintymiselle Euroopan luoteiskolkassa ja vielä lisäksi arktisilla alueilla ei ole muuta luontevaa selitystä kuin ettei mannerjää peittänytään koko Pohjois-Eurooppaa, vaan jätti osan Jäämeren ja Atlantin rannikkoa sulaksi. Tunturisopulua ei tavata muualla maailmassa, sen lähin sukulainen, obinsopuli, asuu Vienenmeren tuolla puolella. Tunturisopulin on täytynyt kehittyä täällä omaksi lajikseen ennen jääkautta. Kasvit ja eläimet kehittyivät täällä jääkauden vaivoista ja vastuksista huolimatta, miksi ei siis ihminen. Näin kyselee Oinonen.

Arktisen alueen esinelöydöt sijoittuvat kutakuinkin samoille alueille kuin Oinosen mainitsevat esimerkit kasveista. Niin, eikä ihmisten kohdalla tarvitse turvautua yksinomaan historiaan; arktisen alueen kulttuuri on edelleenkin hyvin samankaltaista.

Kysymys saamelaiden alkuperästä on tietenkin herättänyt mielenkiintoa myös tieteellisessä mielessä. Siitä on osoituksena meidän aikanamme tapahtuva kolttatutkimus. Tietääkseni saamelaiden alkuperästä on kyllä esitetty tieteellisiä arvioita, mutta ei mitään sitovaa. Eikä ehkä tulla koskaan esittämään.

Ihmisten sopeutuminen erilaisiin oloihin ja siirtymi-

nen paikasta toiseen ovat usein hurjempia kuin monien mielikuvitukset. Norjalainen Thor Heyerdahl on käsittääkseni ainakin teoriassa osoittanut, etteivät edes laajat valtameret ole ehdottomia esteitä, ovathan siitä todistuksena myös viikinkien urotyöt. Arktinen alue on kuitenkin asia erikseen, niinhän sitä niin helposti ajattelee.

Ja onhan kansatiede osoittanut, että samanlaiset ulkoiset olosuhteet synnyttävät myös samankaltaisia kulttuureja.

Tosin arktinen alue on pieni. Eikä ihmisten samanlaisuus voi olla herättämättä vertailuja.

Norjalainen piispa E. Berggrav kertoo Bæivašgiedessä: »... meidän kaukaisimmassa tunturikappelisamme näen edessäni joukon ruskeaksi paahtuneita, partaisia kotkankasvoja — he todella muistuttavat intiaaneja — poropaimenia, jotka ovat kiitäneet pulkissaan sinne tuntureiltaan.»

Arktisen alueen kansoilla, siis eskimoilla, intiaaneilla, saamelaisilla ja eräillä Pohjois-Siperian heimoilla, on monia tapoja, joiden samanlaisuus on silmiinpistävä.

Kota: suunnilleen samanlainen intiaaneilla ja saamelaisilla.

Suopunki, jokaisen cowboyn ja gauchon lasso, on todellisuudessa tuotu Amerikkaan Euroopasta. Nauhan punonta, joka tapahtuu *pirralla*, on levinnyt hämmästyttävän samankaltaisena Skandinaviassa ja Amerikan luoteisrannikon pueblo-intiaaneilla sekä tavataan lisäksi ainu-kansalla. Se seikka, että vanhalla mantereella poronhoito on kehittynyt metsästyksestä (pelko riistan loppumisesta) taas johtaa ajatukseen, että kun intiaanit ovat pysähtyneet metsästysasteelle (ei ole tarvinnut ruveta paimentolaisiksi, koska riistaa on riittänyt), vanhan mantereen kansat ovat kehitty-

neet paimentolaisiksi. Monilla alueilla Australiaa, Afrikkaa ja Lappia sekä Uudella Mantereella pyydystetään riistaa oksista punomalla tehdyillä tai kivika-soista pystytetyillä aidoilla, jotka kapenevat hitaasti ikäänkuin pussiksi. Näin on pyydetty mm. peuraa *vuomenilla*. Erästä ikivanhaa asustetta kutsutaan etelä-amerikkalaisella nimellä *poncho*. Se tunnetaan nykyisinkin syrjäseuduilla asuvilla saamelaisilla, jotka valmistavat sen karhun nahasta, inarilaiset kutsuvat sitä puolestaan *sieppuriksi*. Nahan suuruushan on rajoitettu, ja jos halutaan peittää ruumis kunnolla, joudutaan helposti siihen, että se tehdään kahdesta kappaleesta, etu- ja takakaistoista. Tämänkaltaisen puku esiintyy osittain ostjakeilla, samojedeilla ja saamelaisilla ja monilla Pohjois-Amerikan intiaaniheimoilla. Eskimot ovat siihen lisänneet vielä hupun, samoin ovat tehneet saamelaiset *luhkansa* hupullisiksi. Intiaanien käyttämä häpyverho on itseasiassa myös saamelaisilla. Onhan säpäkkeiden nahkainen yläosa (stikaht) kehittynyt juuri tällaisesta häpyverhosta. Vastaavina jalkineina pidetään yleensä *mokka-siineja*, jotka eivät, niinkuin yleisesti luullaan, ole vain intiaaneille ominaisia; ne ovat levinneet suureen osaan Siperiaa, mistä saarekkeita ulottuu Lappiin ja yleensä koko Eurooppaan. Kysymyksessä on saamelaisilla silloin nutukas, kallokas tai vuotakenkä. (K. Birket-Smith).

Arktisen alueen esinekulttuuri on samaa. Hyvän vertailukohdan tarjoaa esim. harppuunankärki, joka kaikkialla on melkein samanlainen. Kampakeraamisen kulttuurin esinelöydöt kertovat mm. täysin samanlaisesta ornamenttiikasta. (Acta Arctica II)

Pohjois-Amerikassa, Siperiassa ja Lapissa asetetaan lapsi eräänlaiseen kehtoon, jota äidin on helppo kuljettua selässään tai joka voidaan helposti kiinnittää

poronselkään tai ripustaa kotaan. Kysymyksessä on tietenkin *komsio*.

Tieteellisissäkin tutkimuksissa on usein unohdettu esim. komsion kyky muovata ruumista, mm. päätä. Kallon muodolla on pyritty selvittämään kuulumista johonkin rotuun. Kirjallisuudessa vain todetaan ruumiinmuotojen poikkeavan yleis-eurooppalaisista roduista. Saamelaisten kokokin lienee laskettava luonnon olosuhteiden tiliin. Ankarat elämänvaatimukset ja huono ravinto eivät voi olla jättämättä jälkiään. Jos ajatellaan intiaaneja, voidaan todella panna merkille kasvojen samanlaisuus. Mongolidisen rodun tunto-merkkejä ovat mm. musta karkea tukka ja ulkonevat poskipäät. Eräiden viimeaikoina julkistettujen tietojen mukaan tiedemiehet ovat tutkineet veren koostumusta ja päätelleet, etteivät saamelaiset kuulu mongolidiseen rotuun. (Ja että koltat, joiden keskuudessa tutkimusta suoritetaan — ovat keskimäärin älykkäämpiä kuin naapurikansat . . .)

Ihmisillä on luontainenkin viehtymys vieraaseen, niin myös poikkeavaan rotuun. Jo 1500-luvulla esiintyy mainintoja kärjäkirjoissa pirkkalaisten jalkavaimoista Lapissa. Mm. Tornion käräjillä v. 1563 vuonolainen Niilo Hannunpoika lunasti itsensä vapaaksi 146 mk:lla. Hän oli pitänyt yhteyttä erääseen lappalaisnaiseen joka aikaisemmin oli ollut hänen serkkunsa jalkavaimona.

Tämän tapaisia merkintöjä tapaa usein, jopa niin, että tiedetään pirkkalaisilla olleen lappalaisjalkavaimoja, jotka pitivät huolta miestensä omaisuudesta, eivätkä lappalaiset pystyneet siten salaamaan mitään. Tämä verenkierro ei tietenkään ole voinut olla vaikuttamatta myös rotuominaisuuksiin.

'Mutta saamen kielihän kuuluu suomalais-ugrilaisiin kieliin . . .'

Kielen tehtävä lienee olla vain käytännöllinen työkalu. Niinpä on ajateltavissa, että saamelaiset menettivät huomattavan osan sanastostaan joutuessaan siirtymään vähitellen aina Jäämeren rantamille. Kun siis eteen tulee uusia asioita, on tultava myös uusia sanoja.

Pitkän periodin aikana rodulliset ominaisuudet ovat vähenneet, mutta perusluonne on säilynyt. Rauhallisuus, tunteiden peittäminen, individualistinen ajattelutapa; eivät ne ole yksinomaan saamelaisten luonteenpiirteitä, ne ovat yhtä olennaisia muille arktisille kansoille, samoin kuin taipumus ylenmääräiseen alkoholin käyttöön sekä ehkä tunnetuin yhteinen piirre, arktinen hysteria.

Arktisten kansojen saama kohtelu on sekin kuin saman asian laajentuma. Intiaanien maan joutuminen raiskaamisen kohteeksi, intiaanien kohtalo yleensä on herättänyt varsinkin viime vuosina säälin sekaista inhoa valkoisia valloittajia, siis ryöväreitä, rosvoja, kohtaan. Mutta vaikka saamelaiset ovat joutuneet täysin samanlaisen sorron kohteiksi, ei lantalaisten harjoittama toiminta ole joutunut arvostelun eikä tuomitsemisen alaiseksi. Ehkä tämä johtuu siitä, että vielä meidän päivinämme tahdotaan vaieta niistä murhista, tapoista, riistosta, raiskaamisista, täydellisestä turvattomuudesta, joita saamelaiset ovat joutuneet kokemaan ryöstäjiensä taholta. Eikä saamelaisten »vetäytyminen» (karkoittaminen) suinkaan johtunut peuroista (niiden pakeremisesta asu-mattomille seuduille), ei ainakaan yksinomaan, vaan todennäköisempi syy oli ihmisten pakeneminen turvallisemmille alueille. Tarinat rauhallisesta vetäytymisestä ovat suurelta osin selvää valhetta, jolla tahdotaan peittää todelliset tapahtumat ja joka mielellään syötetään myös suuren maailman tietoisuuteen.

Vaikka arktisen alueen kulttuuria nimittäisikin primitiivi-kulttuuriksi, on sillä siis kaikenkaikkiaan paljon muitakin yhteisiä piirteitä. Tietenkin olosuhteet voivat vielä lisätä niiden samankaltaisuutta. Luulisi kuitenkin henkisen alueen kehittyvän täysin erilaiseksi, jollei mitään yhteyttä ole olemassa.

Ja vaikka kansanperinteessä on erittäin paljon kansojen yhteistä perintöä, joka on tavattavissa kaikkialla maailmassa, on arktisen alueen henkisessä perinteessä myös piirteitä, joita ei tapaa mistään muualta.

Eskimoitten ja intiaanien musiikkia voisi täydellä syyllä kutsua joikaamiseksi. Molemmilla se voidaan jakaa samoihin ryhmiin: henkilöjoikuihin ja uskonnollisiin joikuihin ja edelleen pienempiin alaryhmiin. Ja jo pelkkä kuunteleminen riittää vakuuttamaan niiden samanlaisuudesta.

Paljolti samankaltaisia ovat myös muistelukset. Merkillinen on se kertomus, jota tavataan arktisella alueella ja joka kertoo ihmisen polveutuvan koiran ja naisen suhteesta. (Tietysti 'ihminen' tarkoittaa vain niitä, jotka kuuluvat kyseiseen heimoon, monien kansojen nimihän tarkoittaakin juuri 'ihmistä'.) Nämä muistelukset ovat levinneet Aasiasta sekä Amerikkaan, että Eurooppaan. Amerikan puolella niitä voidaan seurata aina Guayanaan asti. Enontekiöllä tuo muistelu kertoo »Ruottin kuninkhan tyttärestä, joka ajettiin maanpakoon Lappiin koira mukanaan ja joka aikanaan synnytti lapsen, josta saamelaiset ovat saaneet alkunsa». Juuri sen takiahan saamelaisilla on hyvä ryhti ja vaatteet kuin kuninkaalla. (Samuli Paulaharju)

LAPPI

Jo muinaiset roomalaiset tiesivät Lapin olemassaolon.

Puhumattakaan muista.

Kävivät yli Lapin: kainuulaiset, pirkkalaiset, karjalaiset, vienankarjalaiset, tanska-norjalaiset, englantilaiset, hollantilaiset.

Jos olisi ollut joitakin rikkauksia.

Vaikka hyvä se on toki vähäisempikin.

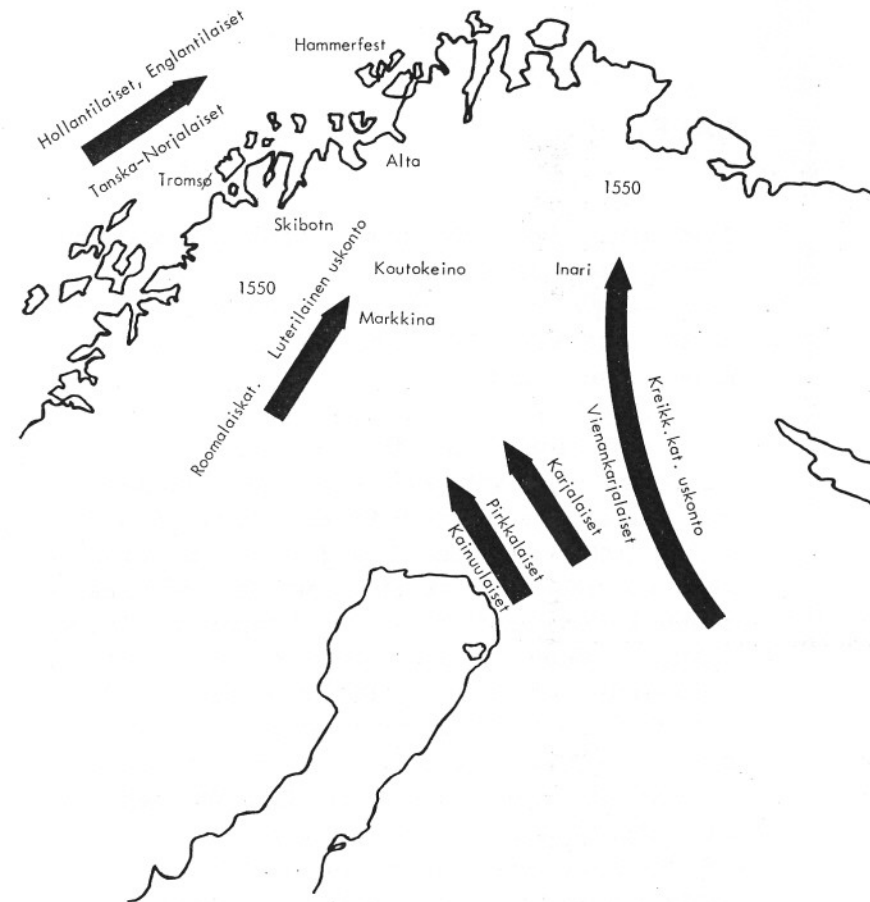
Ryöstivät väkiluvultaan suurempana, voimakkaamman kulttuurin edustajina. Eri puolilta Lappia kohosi savuja, jotka eivät olleet lappalaisten sytyttämiä eivätkä nousseet suinkaan leiritulista. Ja löysivät heille oudon kulttuurin, joka salli näin tapahtua. Aluksi. Sittemmin tämä outo kulttuuri ei kyennyt estämään raiskaamista. Mitä nyt joitakin laurukaisia, jotka yrittivät taistella. Mutta laurukaisia oli vain muutama, toiset olivat heikkoja ja menehtyivät taistelussa.

Kokosivat varoja, parhaaltaan kolmelle valtakunnalle. Möivät tavaroita. Antoivat viinaa. Aluksi.

Saarnasivat myös herran papit. Joiku oli pirun ääntä ihmisessä. Ja piru piti poltettaman tulella, tallattaman perkeleeltä pää pois. Siinä meni sitten hengen riivaamia, joiun riettaudesta teilattiin eräskin yli 80-vuotias äijän käppyrä.

Noitarummut hävitettiin vainoamisen vimmallalla. Jumala oli ankara Jumala, se poltti pakanuuden jätteet, hävitti seidat. Jotta sivistyksellä ja kulttuurilla olisi ollut hyvä olla. Ja papeilla. Ja ryöväreillä.

Yksinkertaiset puujumalat tai muhkeat kiviset seidat joutuivat tuhoutuksi vallan edestä. Tilalle piti tulla jotakin parempaa, komeampaa. Näettehän, miten kehitys on kulkenut: tänä päivänä kohoavat suuret, kauniit Herran huoneet perimmässäkin Lapissa. Ne

kertovat korutonta kieltään Jumalan armosta peskiansankin keskuudessa.

Mitä siitä, jos ne ovat kalliita. Kylmiä. Ja mitä siitä, vaikka sillä rahalla olisi saanut kirkkotupia, avustanut köyhiä, rakentanut jäähdyttämön. Nehän ovat maallisia, ja hengestähän on kysymys.

Ja taivaassa on sitten hyvä olla.

Niinpä siis pakanuus poltettiin. Sivistyneet ihmiset

kumarsivat kuvan edessä, sytyttivät kynttilöitä ja sen sijaan, että olisivat kaataneet viinan maahan kuten pakanat, joivat sen itse. Silti Lappi oli alue, josta kukaan ei oikein tiennyt... Mahtavaa Ruotsia syytettiin siitä, että se käyttää lappalaisten noitakonsteja Eurooppaa valloittaessaan.

Ja koska Lappi oli ei-kenenkään-maata ja monien valtioiden intressipiirissä, uudisasukkaille annettiin erinäisiä oikeuksia. Silti säilytettiin lakitekstissäkkin lappalaisten oikeus kalavesiinsä ja laidunmaihinsa. Lantalaisten heinäniityille vain ei ollut asiaa.

Vähitellen Skandinavian maista tuli sivistyneitä valtioita. Maailman kehittyneimpiä, edistyneisimpiä. Siellä oltiin närkästyneitä muiden valtioiden harjoittamasta siirtomaapolitiikasta, riistosta, sorrosta.

Vuonna 1852 Norjan ja Suomen välille tuli raja, vuonna 1889 taas tuli kieltö Ruotsille; Suomi oli jalomielinen alueensa saamelaisille. Kehittyneenä maana se salli saamelaisten asua alueellansa vapaasti. Tosin lakiin perustuvat oikeudet kalavesiin ja laidunmaihin unohdettiin.

Noihin aikoihin suomalaisilla oli täysi työ oman identiteettinsä löytämisessä: ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia!

Sortovuosien tunnetuimpia maalauksia oli Edward Iston maalaus 'Hyökkäys', jossa kaksipäinen kotka ahdistelee Suomi-neitoa. Se riippui salaa useimpien suomalaisten seinillä.